

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A.1.α.

i. Λάθος: «Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν».

ii. Λάθος : «ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον».

iii. Λάθος: «Ὅμοίως δὲ καὶ περὶ τὰς πράξεις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.».

iv. Σωστό: «Ἡ δ' ἀρετὴ περὶ πάθη καὶ πράξεις ἐστίν, ἐν οἷς ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται».

v. Λάθος: «ῥοισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.».

A.1.β. Η αντωνυμία «**ὅπερ**» αναφέρεται στη φράση « τοῦ μὲν πράγματος μέσον», δηλαδή στο μέσο σε σχέση με το πράγμα.

Η αντωνυμία «**ταῦτα**» αναφέρεται στη φράση «ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται», δηλαδή στον έπαινο και την επιτυχία του στόχου που αποτελούν στοιχεία της αρετής.

B.1.

Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο υπάρχουν δυο είδη μεσότητας, το μέσο σε σχέση με το πράγμα («δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον») και το μέσο σε σχέση με μας («μέσον πρὸς ἡμᾶς»). Με το συγκεκριμένο αντιθετικό δίπολο ο Αριστοτέλης εκφράζει τη διάκριση που κάνουμε σήμερα ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό (ακριβέστερα: ανάμεσα σε ένα δεδομένο υποχρεωτικό για όλους και την προσωπική επιλογή). Στο πεδίο της ηθικής, τονίζει ο φιλόσοφος, πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική: ἐν πᾶσι δὲ τὸ μέσον τὸ πρὸς ἡμᾶς βέλτιστον· τοῦτο γάρ ἐστιν ὡς ἡ ἐπιστήμη κελεύει καὶ ὁ λόγος (Ηθικά Εὐδήμια 1220b27-28). Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι όροι «αντικειμενικός» και «υποκειμενικός» δεν υπήρχαν την εποχή του Αριστοτέλη και ήταν δικές του επινοήσεις. Αποτελεί κοινό τόπο ότι οι επιστήμονες κατά τη διάρκεια της επιστημονικής έρευνας βρίσκονται αντιμέτωποι με την ανάγκη να εκφράσουν με τις κατάλληλες λέξεις τις νέες ιδέες ή επιστημονικές τους συλλήψεις. Έτσι, και ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τις έννοιες αυτές, χρησιμοποίησε τον όρο «κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα - τοῦ πράγματος - κατὰ τὸ πρᾶγμα » για την έννοια της αντικειμενικότητας και τον όρο «πρὸς ἡμᾶς» για την έννοια της υποκειμενικότητας.

Ειδικότερα, σε μια προσπάθεια περιγραφής των χαρακτηριστικών των δυο ειδών μεσότητας έχουμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα. Όσον αφορά στο **μέσο σε σχέση με το πράγμα**, αυτό προσδιορίζεται με αντικειμενικά (ποσοτικά)

κριτήρια και σύμφωνα με τους κανόνες της αριθμητικής αναλογίας, απέχει εξίσου από το καθένα από τα δυο άκρα και είναι ένα, κοινό και αμετάβλητο για όλους («Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν»). Προκειμένου να κάνει αισθητό αυτό το είδος της μεσότητας χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα (οἶον) που συνδέεται με τους κανόνες της αριθμητικής αναλογίας. Συγκεκριμένα αν το 10 είναι πολύ και το 2 λίγο, τότε το μέσον είναι το 6 (αριθμητική μεσότητα), γιατί ισαπέχει και ισαπέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων, δηλαδή από το 2 ως το 6 η απόσταση είναι 4 μονάδες, ομοίως και από το 6 ως το 10. Σ' αυτή, δηλαδή, την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι ποσοτικό.

Στη συνέχεια, μεταβαίνοντας στο «προς ἡμᾶς μέσον», αυτό ποικίλλει από άτομο σε άτομο, τα κριτήρια είναι υποκειμενικά, δεν είναι ένα και το ίδιο για όλους και ούτε υπερβολικό ή ελλιπές («πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταὐτὸν πᾶσιν»). Η υποκειμενικότητα των κριτηρίων με τα οποία καθορίζεται το «προς ἡμᾶς μέσον», παραπέμπει στις ανθρώπινες ανάγκες και στον διαφορετικό τρόπο που ικανοποιούνται από κάθε άνθρωπο. Παρόλα αυτά υπάρχει ένας γνώμονας που προσανατολίζει κάθε φορά το μέσο πρὸς ἡμᾶς και αυτό δεν είναι άλλο από το «δέον» - πρέπον που συνδέεται από τη μια με ένα αίτημα ισορροπίας του ατόμου και από την άλλη με τη φρόνηση. Επειδή, όμως, το «δέον», στο οποίο το άτομο προσαρμόζει τη συμπεριφορά του, διαφοροποιείται από περίπτωση σε περίπτωση, ο Αριστοτέλης εύλογα αναγνώρισε στη μεσότητα που αφορά τον άνθρωπο α) ότι δεν είναι μία και μοναδική και β) ούτε ίδια για όλους τους ανθρώπους. Αυτό το μέσο είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμᾷ διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.ά.

Μάλιστα, για να κάνει πιο κατανοητή την έννοια της «προς ἡμᾶς μεσότητας» ο Σταγειρίτης φιλόσοφος χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αθλητών. Η ποσότητα τροφής 10 μνών για κάποιον αθλητή μπορεί να είναι μεγάλη και η ποσότητα 2 μνών για έναν άλλο μπορεί να μην είναι αρκετή. Αν ο γυμναστής, για να τους ικανοποιήσει όλους, επέλεγε το μέσο «κατά το **πρᾶγμα**», θα έπρεπε να συστήσει σε όλους τους αθλητές 6 μνές τροφής. Η ποσότητα, όμως, αυτή ενδεχομένως θα ήταν ελλιπής για τον έμπειρο αθλητή Μίλωνα, ενώ υπερβολική για κάποιον που μόλις αρχίζει τον αθλητισμό. Επομένως, ο γυμναστής θα ήταν ανώφελο να ορίζει την ποσότητα της τροφής με αυτόν τον τρόπο, αλλά θα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη υποκειμενικά κριτήρια, διαφορετικά βέβαια για τον κάθε αθλητή. Ο μέλλοντας «προστάξει» δείχνει τη βεβαιότητα του φιλοσόφου για τα κριτήρια του γυμναστή. Η ποσότητα της τροφής, δηλαδή, μεταβάλλεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τα άτομα και τις συνθήκες, επομένως κριτήριο επιλογής δεν αποτελεί πλέον η αριθμητική αναλογία αλλά η ξεχωριστή φύση του κάθε ανθρώπου. Το μέσον εδώ δεν είναι ποσοτικό αλλά ποιοτικό. Ο άνθρωπος με τη βοήθεια της λογικής θα προσδιορίσει τη μεσότητα του, στην οποία ενυπάρχει η αρετή, γεγονός που αποδεικνύει τη βασική θέση του Αριστοτέλη ότι η ηθική αρετή δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως.

Τέλος, για να αναδείξει τα δυο είδη μεσότητας ακολουθεί συγκεκριμένες εκφραστικές επιλογές. Έτσι, με το **πολυσύνδετο** «**μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει**»

αποδίδεται ένα ιδιαίτερο γνώρισμα της «προς ἡμᾶς» μεσότητας, η οποία δεν είναι ούτε υπερβολική ούτε ελλιπής, ενώ καταφεύγει στη χρήση **αντίθεσης** «Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον # πρὸς ἡμᾶς δὲ» για να κάνει διακριτά τα αντίθετα χαρακτηριστικά του αντικειμενικού από το υποκειμενικό μέσο.

B.2.

α.- Λάθος, β.- Σωστό, γ.- Λάθος, δ.- Σωστό, ε.- Λάθος

B.3. α.

1 - ε, 2- δ, 3 - α, 4 - στ, 5 - β, 6 - γ

B.3.β.

- Οι αμαρτίες του ήταν πάρα πολλές και παραβίαζαν κάθε θεϊκό νόμο.

- Κανείς δε γνωρίζει τον λόγο της αποτρόπαιας πράξης του.

B.4. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ

Ο Αριστοτέλης στο πρωτότυπο κείμενο και στο συγκεκριμένο χωρίο αναφέρεται στα πάθη, συναισθήματα και στις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέξουν για να πετύχει ένα άτομο τη μεσότητα στα συναισθήματά του, η οποία αποτελεί και το «ἄριστον», που είναι γνώρισμα της αρετής. Με τη χρήση ενός πολυσύνδετου σχήματος που προσδίδει έμφαση («τὸ δ' ὅτε δεῖ **καὶ** ἐφ' οἷς **καὶ** πρὸς οὓς **καὶ** οὐ ἔνεκα **καὶ** ὥς δεῖ, μέσον **τε καὶ** ἄριστον, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀρετῆς») και την επανάληψη του «δεῖ» που δίνει δεοντολογικό χαρακτήρα στα λεγόμενά του ο Σταγειρίτης φιλόσοφος καθορίζει τους κανόνες που καθιστούν μια πράξη ηθικά ορθή. Ειδικότερα, προκειμένου ένα άτομο να διασφαλίσει τη μεσότητα στα πάθη του πρέπει να αισθανθεί το συναίσθημα τη χρονική στιγμή που πρέπει («τὸ δ' ὅτε δεῖ»), σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει («ἐφ' οἷς (δεῖ)»), σε σχέση με τα πρόσωπα που πρέπει («πρὸς οὓς (δεῖ)»), για τον λόγο που πρέπει («οὐ ἔνεκα (δεῖ)») και με τον τρόπο που πρέπει να εκδηλώσει το συναίσθημα («ὥς δεῖ»). Το ερώτημα, όμως, που τίθεται είναι ποιος καθορίζει αυτές τις παραμέτρους, κάτω από τις οποίες μια πράξη εκλαμβάνεται ως ηθικά κατάλληλη. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι ότι η ίδια η πόλη - κράτος θέτει κάποια κριτήρια ορθής συμπεριφοράς και ο πολίτης ως μέρος αυτής της πόλης οφείλει να εναρμονίζει τη συμπεριφορά του στις επιταγές της. Τα κριτήρια, λοιπόν, αυτά είναι τα εξής: α) οι γραπτοί νόμοι της πόλης - κράτους, β) η παράδοση: οι άγραφοι νόμοι, τα πρότυπα και τα παραδείγματα προς μίμηση ή προς αποφυγή που προβάλλονταν και υποδείκνυαν τον ενδεδειγμένο τρόπο συμπεριφοράς και γ) η λογική και μάλιστα η λογική του

φρόνιμου ανθρώπου, ο οποίος διαθέτει φρόνηση, γι' αυτό και αποτελεί συμβολικό ή και ένσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του καθίσταται γνώμονας της ηθικής – πολιτικής αρετής. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο αρχαίος Έλληνας λειτουργούσε σύμφωνα με το πνεύμα της κοινότητας, τη θρησκευτική και ηρωική παράδοση, το θετό δίκαιο που καθόριζαν τη δράση και τη συμπεριφορά του αλλά και τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Η αρετή του αρχαίου Έλληνα είναι πολιτική και όχι ατομική, όπως μαρτυρείται από τα συμφραζόμενα.

Στο ίδιο πλαίσιο στο έργο «Κρίτων» του Πλάτωνα, στην προσπάθεια του Κρίτωνα να πείσει τον Σωκράτη να δραπέτευσει από τη φυλακή, λίγο πριν την εκτέλεση της θανατικής ποινής σε βάρος του, ο Σωκράτης παρουσιάζει τους Νόμους προσωποποιημένους να αναπτύσσουν μια σειρά από επιχειρήματα που αποδεικνύουν πόσο αλόγιστη θα ήταν η ενέργεια αυτή του Σωκράτη και μέσα από τα λεγόμενά τους πιστοποιείται ότι εκείνοι, δηλαδή οι ίδιοι οι νόμοι, προσδιόριζαν μια στάση, συμπεριφορά, ενέργεια ως ηθικά ορθή. Αναλυτικότερα, ο Σωκράτης εμφανίζει τους νόμους και την πολιτεία να είναι υπεύθυνοι για τη μόρφωση και την ανατροφή των παιδιών («Μήπως λοιπόν έχεις καμιά κατηγορία για τους νόμους εκείνους που κανονίζουν την ανατροφή και τη μόρφωση των παιδιών, αυτή που δόθηκε και σε σένα; Ή δεν πρόσταζαν ορθά εκείνοι από μας οι Νόμοι που είναι ορισμένοι γι' αυτά, παραγγέλλοντας στον πατέρα σου να σε μορφώσει με μουσική και γυμναστική;»). Είναι γεγονός ότι η πόλη της Αθήνας μέσα από τη θέσπιση ενός νομοθετικού πλαισίου φρόντιζε για την εκπαίδευση και την ανατροφή των παιδιών της και μεταλαμπάδευε στους πολίτες της ένα σύστημα ηθικών αρχών και αξιών που κάθε Αθηναίος πολίτης όφειλε να υιοθετεί, αν ήθελε να πολιτογραφείται ως Αθηναίος. Αυτοί οι νόμοι, λοιπόν, καθόρισαν τη στάση και την ηθική συμπεριφορά του Σωκράτη («Εμείς βέβαια σε φέραμε στον κόσμο, σε αναθρέψαμε, σε μορφώσαμε, σου μεταδώσαμε απ' όλα τα αγαθά που μπορούσαμε και σε σένα και σε όλους τους άλλους πολίτες»), γι' αυτό και εκείνος παραμένοντας υπάκουος σε αυτούς και ακολουθώντας το αξιακό σύστημα που εκείνοι όρισαν, αρνήθηκε το ενδεχόμενο της δραπέτευσής του.

Αναφορικά, τώρα, με το αν υποχρεούται ο πολίτης να συμπεριφέρεται ανάλογα με το σύστημα αξιών που έχει ορίσει η πόλη με τους νόμους της, παρατηρούμε στο παράλληλο κείμενο, σύμφωνα με τα λεγόμενα των προσωποποιημένων νόμων, ότι πάντα υπάρχει το στοιχείο της ελεύθερης επιλογής, δηλαδή εναπόκειται στον ίδιο τον πολίτη αν θα επιλέξει να προσαρμόσει τον βίο του στον κώδικα αξιών, στις ηθικές αρχές που ορίζουν οι νόμοι και η πολιτεία («Απεναντίας, δίνουμε το δικαίωμα και το διαλαλούμε, όποιος Αθηναίος θέλει, μόλις μεγαλώσει και αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα και μελετήσει την κατάσταση της Πολιτείας κι εμάς τους Νόμους, αν δεν του αρέσουμε, είναι ελεύθερος να πάρει τα πράγματά

του και να πάει όπου θέλει»). Υπάρχει, δηλαδή εδώ, το στοιχείο της προαίρεσης, της ελεύθερης βούλησης που τη βλέπουμε και στο κείμενο του Αριστοτέλη, αφού η αρετή είναι κατά τον Σταγειρίτη «ἕξις προαιρετική», δηλαδή είναι τελείως ελεύθερη η επιλογή του ενάρετου βίου και η εκούσια προσαρμογή του ατόμου στα «δεῖ» που ορίζουν το ηθικά ορθό σε μια κοινωνία. Η προαίρεσις, η οποία δε δηλώνει απλά μια άλογη και αδικαιολόγητη επιλογή αλλά είναι δομικά συνδεδεμένη με τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, έχει καθοριστικό ρόλο στο πλαίσιο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη, αφού αποτελεί ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις σε κάθε επιμέρους περίπτωση. Ο άνθρωπος επιλέγει αυτοπροαίρετα (προαιρούμενος) να κάνει πράξεις δικαιοσύνης, σωφροσύνης, ανδρείας κ.ά., με ένα μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο (βεβαίως και ἀμετακινήτως) και με απόλυτη συνείδηση των πράξεών του (εἰδώς) και τότε και μόνο μπορεί να αποκαλείται ηθικό άτομο. Η προαίρεση, εν ολίγοις, είναι ο πυρήνας της ηθικής πράξης, η βάση της αρετής και αυτή που καθιστά ένα άτομο ως πραγματικό κάτοχο των ηθικών αξιών.

Με βάση τα προαναφερθέντα συνάγεται ότι η ίδια η πολιτεία με το πνεύμα της, τους νόμους της θέτουν τα κριτήρια που καθιστούν μια πράξη ηθικά αποδεκτή και ότι τελικά η συμμόρφωση του ατόμου με τα κριτήρια αυτά και η επιλογή του ηθικού βίου ανάγονται αποκλειστικά στη βούληση και ευθύνη του κάθε ατόμου και δεν αποτελούν προϊόν εξαναγκασμού.

Επιμέλεια: Ντουμάνη Κωνσταντίνα – Φιλολόγος MSc

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΒΑΦΕΙΑΔΑΚΗΣ